

Üç oğlu şehit düşen Bulgar tebaasından Lofçalı İsmail Efendiye maaş tahsisine kanunî imkân olmadığına dair

(*Resmî Gazete ile neşir ve ilân : 5/VI/1933 - Sayı : 2419*)

No.
762

Bulgaristanın Lofça kasabası ahalisinden olup Türkiyeye izam ve Türk ordusuna intisap ettirmiş bulunduğu üç çocuğunun da şehit düşmesini müteakip Türkiyeye gelerek Bursada yerleşmiş ve bilâhare Türk vatandaşlığına girmiş olan İsmail Efendi mühtaç bir halde olduğundan bahsile şehit çocukları meyanında bulunan zabıt Yaşar Efendiden dolayı kendisine maaş tahsisini talep etmişse de; tekaüt kanunu ahkâmının Türklere munhasır olmasına ve ecebilerin bu gibi haklardan istifadesine imkân bulunmamasına ve şehadet hâdisesinin zamanı vukuunda ise mumaileyh İsmail Efendinin Bulgar tabiiyetinde bulunmasına mebni talebini isafa imkân görülememiştir (*Cilt 13 - Sayfa 54 ve Cilt 15 - Sayfa 362, 384: 386*).

28 mayıs 1933

Gümüşane mebusu Hasan Fehmi Beyin Osmanlı borçları hakkındaki beyanatının basılarak vilâyetlere tevzii hakkında

(*Resmî Gazete ile neşir ve ilân : 11/VI/1933 - Sayı 2427*)

No.
763

Bütçe encümeni reisi Gümüşane mebusu Hasan Fehmi Beyin Osmanlı borçları hakkındaki beyanatının basılarak vilâyetlere kadar tevzii takarrür etmiştir (*Cilt 15 - Sayfa 387: 397, 400*).

28 mayıs 1933

BÜTÇE ENCÜMENİ REİSİ HASAN FEHMİ B. (Gümüşane) — Muhterem arkadaşlar, Cumhuriyetimize maziden miras kalan kötü ve fena işlerden, karışık ve en ağır muamelelerden biri de bu haricî borçlar işi idi. Bunun ölçüsünü tayin edebilmek için Düyunu umumiye ne idi, bu gün ne oldu. Bunun üzerinde biraz tevakkuf etmek lâzımgelir. Eğer maruzatım biraz uzun olsa haddi zatinde bendenizin uzatmak arzumdan değil, işin kendisinin uzun olmasından, muğlâk ve karışık bulunmasından neşet edecektir.

Türkiyeyi takriben seksen sene müddetle tazyik altında tutarak mevcudiyeti maliyesini, iktisadiyatını tahrip eden bu istismar müessesesinin ana hatlarını anlamak ve Türk maliyesini çemberi

içine nasıl aldığını tayin edebilmek için ayrıldığı dört devre üzerinde ayrı ayrı tevakkuf etmek icap eder.

Birinci devre:

Abdülmeccid devrinde başlayıp 299 hicrî senesinde neşredilen Muharrem kararnamesine kadar olan kısım.

İkinci devre:

Muharrem kararnamesinin neşrinden 1324 senesinde meşrutiyet inkılâbına kadar olan kısım.

Üçüncü devre:

Meşrutiyetten umumî harbin zuhuruna kadar olan kısım.

Dördüncü devre:

Harbi umumiden Mondros mütarekesine ve Cümhuriyetin İstanbulla hâkim olduğu güne kadar olan zaman, tabiri diğerle saltanatın ilgasına kadardır.

Birinci devre

Abdülmeccid devrinde hariçten ve Galata bankerlerinden başlayan istikrazlar Abdülâzizin zamanında vüsat ve şumulünü artırmış, 93 muharebesine kadar takriben otuz beş sene zarfında yapılmış istikrazların yekûnu (300) milyon altını tecavüz etmiş idi. O zamanlar Devletin varidatı borçların faizlerine dahi kifayet etmediğinden kupon bedellerini ödemek için yeni yeni istikrazlar akitile hâsılını evvelki borçlara tahsis eylemek en tabii işten addedilirdi.

İstikraz yapılmadığı zaman bir kaç sene sonraki vergiler, Galata bankerlerine iltizama vermek suretile para almırdı.

Bu istikrazların itibarî kıymetlerine nazaran ihraç kıymetleri yüzü kırk altıya satılmış olanlar da mevcuttur. Açık ifade ile yüz lira borçlanıp mukabilinde kırk altı lira para almak ve ayrıca da komasyon ve ihraç masrafını vermektir.

Bu tarihe kadar yapılmış istikrazların üstüste vasatî hesapla Hazineye gelen para, borçların nısfı derecesini tecavüz etmez.

1293 tarihine kadar tediye edilmiş olan miktarlardan bakiye kalan borçların bir kısmı üzerinde faiz ve ikramiye cihetlerinden cüzî bir tecil yapılmış ve buna Ramazan kararnamesi unvanı verilmişti.

1296 tarihinde Sultanlık hazinesi ne borçlara ve ne de maaşat ve masarifata verecek para bulamadığından tediyaatı tatil eylemesi üzerine hâmillerin vekillerile İstanbulda iki sene devam eden müzakereden sonra 1299 (1882) senesinin muharrem ayında (Muharrem kararnamesi) neşredildi.

Muharrem kararnamesi neşri tarihine kadar verilmiş olan miktarlardan başka (159, 489, 980) liralık istikrazatı umumiyeye ve (31 500 000) Rumeli demiryolu tahvilâtı olarak ceman (191 000 000) İngiliz lirası yahut (210) milyon Türk lirası borç bakiyesi tayin ederek (Mısır vergisi karşılığı ile yapılmış istikrazlar bu yekünden hariç) bundan istikrazatı umumiyeye kısmından müterakim faizlerden, ikramiyelerden ve bir miktar da resûlmalden tenzilât yaparak (82 225 827) liraya ve Şark demiryolları kısmını da (14 211 407) liraya indirerek yekûnunu (96 437 234) lira olarak tayin etmiştir.

İstikrazatı umumiyeye kısmını A, B, C, D namlarıyla dört tertibe tefrik etmiş ve sırasile her tertibi ödemek üzere faiz ve amortismanlarını, tediye şartlarını lehlerine tanzim ve emniyet altına almışlardır.

Mısır vergisile aktedilmiş istikrazlar 1855 tarihinde beş buçuk milyon ve onu müteakıp üç milyon üç yüz bin ki ceman sekiz milyon sekiz yüz bin liralık istikrazı olduğu gibi ipka ederek, karşılığını Mısır vergisinden başka gümrükler üzerine havale keşidesi suretile de takviye ederek idaresini ellerine almışlardır:

Muharrem kararnamesinin çok mühim bazı noktaları:

A - Hâmiller tarafından müntehap yedide altısı eenebi olmak üzere bir Düyunu umumiyeye meclisi idaresi vücade getirmiştir. Salâhiyeti mutlak, idaresi müstakildir.

B - Türkiye İmparatorluğu şu varidatı hâmillere emrine, Düyunu umumiye müessesesine katı ve lâyetegayyer olmak kaydile terketmiştir.

Varidat şunlardır:

1 - Tütün, tuz inhisarları (İmal, ihraç hakkı da dahil),

2 - Damga resmi ve ruhsatiye harçları ile İstanbul ve tekmil Marmara havzası ve Manyas gölü balık rüsumu, Edirne, Bursa, Samsun, Tokat, Kavala, Yenice, İskeçe, Saruhan, Şile, İzmit, Kartal, Gebze, Darica ipek âşarı,

3 - Ticaret muahedelerinin tetkikinde gümrük resminin artmasından hâsıl olacak fazlalar,

4 - Patente nizamnamesi mevki icraya vazedildiği takdirde temettü vergisinin o tarihteki gelire nazaran hâsıl olacak fazlai varidat,

5 - Bulgaristan emareti maktu vergisi.

Bu vergi tahsil edilinceye kadar her sene tütün âşarından (100) bin altın ayrıca verilecektir.

6 - Kıbrıs vergisi.

Bu vergiyi Hükûmet tahsil edip Düyunu umumiyeye teslim edemezse her sene maliye ayrıca (130) bin altın Hazineden verecektir ve tütün âşarının Bulgaristan vergisi karşılığında bakiye kalacak kısmı da Düyunu umumiye emrinde rehin kalacaktır.

7 - Şark, Rumeli maktu vergisi,

8 - Tömbeki rüsumundan senede (50) bin altın,

9 - Berlin muahedesi mucibince Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistana 93 harbile geçen yerlerin İmparatorluk borcundan isabet edecek hisselerden tahsil olunabilecek meblâğ (Ekseriya tahsil edilememiştir).

D - Muharrem kararnameyi zahiren borç miktarını tenzil etmişse de memlekette dev ağırlı bir ejder yaratmıştır ki, bu da ahalinin Devlete vereceği vergi ve resimleri doğrudan doğruya hâmillere hesabına cibayet; yani tarh, tahakkuk, tahsil, kambiyo tahvil alacaklılara irsal ve tevzide tamamen serbest olduğu gibi bu işler için istediği teşkilâta, arzu eylediği maaş miktarlarıyla yapmakta müstakil bir Düyunu umumiye meclis ve müessesesi de doğurmuştur. Tenkolunan varidatın kanunlarını tadile Devlet serbest değildi. Düyunu umumiyenin muvafakatini almaksızın bu vergi ve resim nisbetlerini artırıp eksiltemezdi. Fazla varidat daima onun elinde ve emrinde kalır, Hazineye iade edilecek kısım da daha evvelden yüksek faizler ile avans edilirdi.

Masraflarına ve maaşlarına hiç müdahale olunamazdı. Hatta 1324 meşrutiyet inkılâbı üzerine Millet Meclisinde dahi Düyunu umumiye bütçesinin umumî bütçeye ithali bir şekilden ibaretti. Düyunu umumiyenin yalnız maaş ve idare masrafları senesine göre bir milyon ile yedi yüz bin altın arasında cereyan ederdi.

Düyunu umumiye memurları Devlet memurlarının haiz oldukları bileümle hukuk ve imtiyazı aynen haiz ve maliyeden tekaüdiye maaşı almak hakları temin edilmiş olmakla beraber fazla olarak ta Düyunu umumiye müessesesi dahilinde açılan müteaddit sandıklardan da müstefit olurlardı. Bu sandıkların büyük sermayesi metruk varidattan veyahut âşar cibayet masrafı namile her sene Hazineden ayrıca verilen (50) bin altından idare meclisi kararile tefrik edilen hisselerden terekkep ederdi.

Gerek Muharrer kararnameyi ve gerek terkolunan varidata, yani Düyunu umumiye müessesesinin imtiyaz ve istiklâline en ufak bir muhalefet edildiği takdirde 1299 tarihinde borcun esas olan (210) milyon altını tenzilatsız olarak talep etmek salâhiyetlerinin mahfuz bulunduğu, tehdit silâhını kararnameye dercetmeyi de unutmamıştır.

Türk hâmilleri temsilen idare meclisinde bulunacak bir aza intihap hakkını da ellerine almak için Düyunu umumiyenin ihtiyat parasile ve muhtelif namlarla açılan sandıkların paralarile borsalardan satın aldıkları Türk tahvilâtını Düyunu umumiye meclisi elinde tutarak dört senede bir defa şehremanetinde yapılan intihapta istediği zata reyini vermek suretile mutlak bir ekseriyet temin ederek Türk hâmillerinin bir aza intihap hakkını da bu suretle eline almıştır.

Düyunu umumiyeye terkedilen varidata müteallik mühim noktaları da arz edeyim:

Muharrem kararnamesinde üç numara ile gösterilen gümrük resminin arttırılması halinde hâsıl olacak fazlai varidat.

Esasen kapitülâsyonlar dolayısıyla Türkiye gümrük resmini arzusu gibi tezyit edemeyeceğinden ve şayet her hangi bir taviz mukabilinde tezyide muvaffak olsa varidat fazlasının Düyunu umumiyeye daha evvelden tenkedilmiş olması Devlet için bu hüsusta ivaz olarak fedakârlığı icap etmeyeceğinden % 8 den ibaret olan gümrük resmi halile kalarak Türkiye Avrupa fabrikalarının açık pazarı halinde muhafaza edilmiştir. Makedonya ıslahatı gibi siyasî sebepler zuhurunda muvafakat ettikleri % 3 zam doğruca Düyunu umumiye kasalarına gider ve oradan üç vilâyetin ıslahatına sarfedilirdi. Bu vilâyetler Türkiyeden ayrıldıktan sonra bu resmi munzam Düyunu umumiyenin varidatı esasıyesi meyanma girdi.

Gene bu cümleden olarak Muharrem kararnamesinde (4) numara ile ifade olunan temettü vergisinin tezyidi halinde fazla olacak varidatın Düyunu umumiyeye ait olması hükmile de Maliye nezaretini temettü vergisinin ıslah ve tezyidi hususlarında teşebbüs ve enerjisini takyit ederek zaten kapitülâsyonlar dolayısıyla o zaman bu vergiden muaf olan eenebi ticarethaneler meyanında ticareti ellerinde bulunduran ekalliyetlerin de yarım asır bir müddet Devlete pek cüzî bir temettü vergisi vermelerini ve bu suretle bu ekalliyetlerin servetlerini Hazine aleyhine takviyeyi temin etmişlerdi.

(5) numaradaki Bulgaristan emareti vergisine yukarıda işaret etmiştim. Hiç alınmamış, mukabilini bizim vergiler ödemiştir.

Rumeli şarkî vergisi kısmen alınmış, kısmen gene bizim vergilerle ödenmiştir.

Muharrem kararnamesinin (9) numara ile ifade edildiği Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan, Düyunu umumiye hisseleri. Bunlar borçların taksiminde kullanılan sistemin yanlışlığı dolayısıyla borcun resülmali Türkiye uhdesinde kalmış, yalnız senelik mürettebat hisseleri tefrik edildiğinden bu memleketler borç hisselerini ekseriya vermediklerinden Türk Hazinesi bunları da ödemekte devam etmiştir.

Balkan harbinden sonra da Londra muahedesinde de aynı hataya düşülmüşse de istiklâl harbinden sonra Lozanda borç taksimi için kullanılan yeni sistemle bunların da nasıl ıslah edildiği aşağıda izah olunacaktır.

Garp sermayedarlarının Türkiyeyi kapitülâsyonların yanında ikinci ve birincisinden daha geniş bir usul ile istismar esaslarını Muharrem kararnamesi programlaştırmıştır.

Maliye nezaretleri kendilerinden daha kudretli ve nüfuzu malisi her cephede müessir gödrüğü Düyunu umumiye idaresini para için bir melec telâkki ederek onun vesayeti altında para tedarik edebilmek için kayıtsız ve şartsız teslim olduğundan (meşrutiyet maliyesi de dahil) kırk küsur sene Düyunu umumiyede aza ve ekseriya reis olan bir eenebi İstanbul tahtı malisinin hakikî kıralı olmuştu.

Bu şerait hâsıl olduktan sonra henüz Türklerin elinde kalmış olan sair varidat membalarını rehın olarak Saltanat idaresine para vermek, eenebiler için çok kârlı ve emin bir iş olmuştu. Saltanatın da doymak bilmeyen ihtiyacı karşısında tarafeyn istikraz işlerine devam ettiler.

İkinci istikraz devresine geçmeden evvel İmparatorluğun dahilinde iki büyük malî teşebbüsüne kısaca işaret edeyim :

Bunlardan biri Kırım muharebesinde çıkarılan kaimeler ile bu muharebeden sonra dahilî borçlar için ittihaz olunan kararda % 50 si Hazine hesabına kayıtları terkin edilecek, diğer % 50 si için de alacaklıların vergi borçlarına mahsup olunmaktan ibarettir. Bu formüle (Darülfunun kaidesi) denilmekte idi.

Diğeri doksan üç muharebesinde çıkarılan kaimeler ile nakliyattan, işşeden ahaliye olan borçlardır.

Bu borçlara bir şey verilmemiş, kaimeler de bu tertibe tâbi tutulmadığından kıymetleri sıfıra inmiş. Ahali ellerindeki kâğıtları yaktilar. İki sene sonra yalnız yüzde yirmi beşinin vergi borçlarına mahsubu için bir kararname çıkmışsa da bu yüzde yirmi beşlerden elde kalan kısım için de İstanbuldaki sarraflar ile ortakları istifade etmiştir. Hakikî alacaklılar her şeyden mahrum kaldılar.

Dikkate şayandır ki haricî borçlarına karşı en mühim vergilerini ecnebilere terkeden o idare kendi halkının alacakları için hiç bir sureti tesviye düşünmeyerek haklarını iptal etmiştir.

Cümhuriyet idaresinin dahilî borçlar ile haricî borçlar üzerinde ne yaptığını da neticede göreceğiz.

İkinci devre

1299 dan meşrutiyete kadar olan Abdülhamit zamanı istikrazları:

Bunların (62 173 090) lirası hariçten uzun vadeli istikraz ve (6 452 335) lirası da dahildeki müessesattan avans şeklinde olarak ecman (68 625 425) türk altına balığ olmuştur.

Bu devre, müddet itibarile kendisinden evvelki devre ve sonraki meşrutiyet zamanına nisbeten miktar itibarile daha az istikraz yaptığı anlaşılırsa da bu istikrazların şeraiti meşrutiyet istikrazları şartlarından daha ağırdır.

Teminatları daha kuvvetli olmasma rağmen ihraç kıymetleri daha eksiktir.

Müfredatı şunlardır:

1 - 1890 senesi tahvilâtı osmaniye (4 999 500) türk altını itibarî kıymet karşılığı Düyunu umumiyeeye tahsisi suretile devredilen varidat.

Bursa, Karahisar, Kırşehir, Yozgat, Kayseri sancakları âşarı. Bunlardan başka gümrüklerden senede 80 000 altın.

2 - 1896 istikrazı (3 272 720) türk altını itibarî kıymet.

Karşılıkları:

Aydın, Hüdavendigâr, Selânik vilâyetleri ağnamile Bursa, Karahisar, Karesi, sancakları hububatın öşrü, müteferrika âşarı, İzmir, Saruhan, Mentеше, Denizli, Biga sancakları palamut, afyon ve zeytinyağı âşarı.

3 - 1891 istikrazı (6 948 612) itibarî kıymet.

Karşılığı:

Mısır vergisinin bakiyesinden.

4 - 1894 istikrazı (9 033 574) itibarî kıymet

Karşılığı:

Mısır Zeylâ vergisi bakiyesinden.

5 - 1903 saydı mahî istikrazı (2 640 000) itibarî kıymet.

Karşılığı:

Muharrem kararnamesile Düyunu umumiyeeye terkolunan yerlerden maada mahallerin balık rüsumu ve posteki resimleri, tömbeki beyiyeleri, ipek âşarından Düyunu umumiyeeye terkedilmemiş olan mahallerin koza âşarı ve İzmir sancağı hububat âşarından senede 30 000 altın damga resmine tâbi evrakın tevsi edilmesinden hâsıl olacak tezayüdü rüsumdan Hükûmet hissesi Düyunu umumiyeeye tahsis edilmiştir.

6 - 1904 istikrazı (2 950 000) itibarî kıymet.

Karşılığı:

Konya, Halep vilâyetlerinden ve Urfa sancağı âşarından kısmen mürettep mahaller,

7 - Bağdat demiryolları 3 tertipte istikrazları; (13 064 000) itibarî kıymet.

Karşılıkları:

1908 senesine kadar yapılmış istikrazlar için cibayeti Düyunu umumiyeeye terk veya tahsisen tevdi edilmiş olan karşılıkların ait oldukları borçların senelik mürettebatından fazla kalacak Hükûmet hisseleri,

8 - 1905 teçhizatı askeriye istikrazı; (2 640 000) itibarî kıymet.

Karşılığı:

Vasitasız yergiler üzerine ilâve edilen teçhizatı askeriye kesri munzamları ile gümrüklerden mürettep bir kısım,

9 - 1901 - 1905 istikrazı; (5 306 664) Türk lirası itibarî kıymet.

Karşılığı:

Menteşe, Antep sancaklarile Cuma, Serfiçe, Ünye, Terme, kazaları âşarı ve Düyunu umumiyeeye

cibayet edilen âşar üzerine mevzu yüzde yarımı zamlardan hâsıl olacak farklar.

Yukarıda söylenen istikrazların idaresi ve karşılıkları Düyunu umumiyeye verilmiştir.

10 - 1893 tömbeki istikrazı (1 000 000) itibarı kıymet.

Karşılığı:

Bağdat, Yemen vilâyetlerine ithal olunacak tömbekilerin resimleri.

11 - 1894 Şark demiryolları istikrazı (1 760 000) itibarı kıymet.

Karşılığı:

Şark demiryolları işletme hasılatından Hükûmet hissesi.

12 - 1902 gümrük istikrazı (8 600 020) itibarı kıymet.

Karşılığı:

Aydın, Hüdavendigâr, Selânik, Edirne gümrük başmüdüriyetleri hasılatı ile gümrük emaneti varidatı umumiyesinden ayrıca senede 390 000 altın,

13 - Konya ovası irva ve iska istikrazı (858 000) aslı.

İkinci defa bir miktar daha zammedilmiştir.

Karşılığı:

Demiryolları kilometre teminatı ile istikrazlar için tahsis edilmiş olan âşarlardan mürettebat fazlaları ve son beş sene âşar hasılatı vesaitinden irva ve iska dolayısıyla bu sahada hâsıl olacak âşar fazlası ve bu civarda satılacak arazi esmanı.

Bu son dört kalem istikraz eenebi müessesatı maliyesile yapılmıştır.

Bu devre ait belli başlı avanslar:

1 - Fenerler idaresinden iki defada (350 000) türk altını.

Karşılığı: Fenerler hasılatından Hazine hissesi,

2 - Buratlı maden şirketinden (80 000) altın,

3 - Köstence kablo şirketinden (17 335) altın.

Karşılığı: Posta telgraf hasılatından.

4 - Eytam sandıklar ile mülkiye tekaüt sandığından muhtelif tarihlerde (2 000 000) u mütecevizdir. Karşılığı yoktur.

5 - Ziraat bankasından muhtelif tarihlerde (5 000 000) u müteceviz iken muhtelif hesaplardan mahsuptan sonra kalan bakiyeyi Bütçe encümeni 1340 senesinde tesbit etmiştir. (4 000 000) lira.

Cümhuriyet hazinesi de tamamen ödemiştir.

Yine Abdülhamit devrine ait demiryolları işletme kilometre teminatı.

İşletme kilometre teminatlarının senelik mürettebatı azamî (890 000) türk altınıdır.

Düyunu umumiyeye cibayeti devredilen karşılıklar şunlardır:

1 - Haydarpaşa - Ankara hattı,

Karşılığı: İzmit, Ertuğrul, Kütahya, Ankara sancakları aşarı.

2 - Selânik - Manastır hattı.

Karşılığı: Selânik, Manastır sancakları aşarı.

3 - Dedeoğaç - Selânik hattı.

Bu hattın geçtiği yerlerdeki sancakların aşarı; Bunlar da Dedeoğaç, Gümülcüne, Dırama, Siroz sancakları aşarıdır.

4 - Eskişehir - Konya hattı.

Karşılığı: Trabzon, Gümüşane sancaklarının her nevi varidatı öşriyesi ve hattın geçeceği yerlerin aşar fazlalarından mürettebat hisse.

5 - İzmir - Kasaba hattı.

Karşılığı: Saruhan, Denizli, Aydın sancakları aşarı.

6 - Alaşehir - Afyon Karahisar hattı.

Karşılığı: İşletme hasılatından Hükûmet hissesi ile o tarihe kadar imtiyazı verilmiş olan hatlara teminat olarak tahsis edilen aşarın mürettebat fazlalarından.

7 - Konya - Ereğli hattı.

Karşılığı: Hattın hasılatından Hükûmet hissesi ile % 4 faizli bir istikraz aktedilerek bu istikraz

hâsılı karşılık olacaktır.

8 - Hama - Reyak hattı.

Karşılığı : Şam, Akâ, Hama sancakları aşarı.

9 - Bağdat ikinci ve üçüncü kısımlar.

Karşılığı : Konya, Adana vilâyetleri ağnam rüsumu ile Halep vilâyeti ağnam rüsumundan, tazminatı harbiye karşılığından bakiye kalacak miktar.

10 - Alpullu - Kırkkilise hattı ile Haydarpaşa - Ankara, Eskişehir - Konya hatlarında seyri seri kantarları tahkimatı için; Düyunu umumiye varidat fazlaları üzerine açılan avanslardan temin olunmuştur.

Kilometre teminatı karşılıkları senede azamî (890) bin altın olmasına göre bu hatların işletmeye açıldığı tarihten itibaren otuz seneden evvel istimplâk veya işletmeye vaziyet hakkı da mevcut olmadığına göre bu teminatın asgarî otuz sene devam mecburiyeti nazarı dikkate alınmışa o zamanın cari faizine göre % 5 faizli ve 30 senede itfa edilecek (13 700 000) altının senelik mürettebatı olur. Bu sermayeyi de Abdülhamit devrinin istikrazlarına ilâve etmek icap eder.

Yine bu devrin mühim muamelâtı maliyesinden biri de tevhibi düyun meselesidir. 1903 tarihinde muharrem kararnamesine tâbi borçlardan (A) tertibi hitam bulunmuş, (B) tertibinden de bir miktar ödenmişti.

(B) tertibinden kalan bakiye ile (C, D) tertipleri aşağıda söyleyeceğim şekilde birleştirilerek düyunu muvahhide namı altında yeniden çıkarılan %4 faiz ve 0,45 amortismanlı tahvil ile mübadele edilmiştir.

Bu mübadele ameliyesi (B) tertibi 100 yüzü 70, (C) tertibi 100 yüzü 42, (D) tertibi 100 yüzü 37 hesabına yeni tahvil ile değiştirilmiştir.

Tevhit ve tebdil işi Düyunu umumiyenin talep ve muvafakatinden doğmuş borç yekûnu üzerinden rakaman tenezzül vaki olmuşsa da tekiye cihetinden Hazine için kârlı bir iş olmamıştır.

Tevhitten evvel bu tertiplerin sırasile borsalardaki kıymetleri daha çok aşağı olduğundan kolayca itfa ediliyordu.

Faizleri 299 tarihindeki tasfiyede % 1-3 (yüzde birden üçe kadar) oldukları halde tevhit muamelesi her tertibe müsavi % 4 faiz kabul etmiştir.

Çok sonra itfasma başlanacak olan (C, D) tertipleri daha evvel (B) tertibile beraber muayyen miktarlar üzerine itfa esasına kabul edildiğinden mühim bir spekülâsyon zemini hazırlanmıştır. Bu tevhit muamelesi için (1 460 000) Türk altını masrafı Hazine deruhte etmiş ve başkaca Düyunu umumiyenin ihtiyat akçesine (300 000) ilâveten vermiştir.

Bu mukavelede tevhit harici bırakılan Şark demiryolları tahvillerinin senelik mürettebatı (270 000) altın tesbit edildikten sonra tahvilâtı mümtaze karşılığı olan (430 500) lirasına da mürettebatın tahvilâtı mümtazenin tamamen imhasında düyunu muvahhideye tahsis edilmesi de ilâve olunmuştur.

1906 tarihinde tahvilâtı mümtazenin düyunu muvahhide evsafındaki tahvil ile mübadelesi başta Düyunu umumiye olmak üzere alâkadarların teklifi üzerine (1 367 970) liralık fazla tahvil çıkararak bedelini Hazine vermek şartına mübadele kararnamesindeki ağır kayıtları düşünmeksizin kabul edilmiştir.

İstikrazlarda olduğu gibi tevhit ve mübadelelerde de komusyonlar, sair masraflar Hazineye tahmil edilmiştir.

1299 tarihinden evvelki borçlardan (Mısır vergisi ile aktedilmiş olanlar hariç olmak üzere) bakiye kalanlar için kırk küsur milyonluk yeni tahvil verilmiştir. 299 senesinden sonraki borçlar bunun haricindedir.

Üçüncü devre

Meşrutiyetin ilânından harbi umumiye girdiğimiz tarihe kadar: 1908 senesi meşrutiyet, arz ve izah olunan ağır şerait altında devraldığı maliyeyi Düyunu umumiye cephesinden en ufak bir değişikliği dahi düşünmeksizin, düşünse de hiç bir şeye muvaffak olamaksızın zaten Hazinenin elinden

çıkarak Düyunu umumiye intikal eden belli başlı varidat membalarından mahrum kaldığından yine istikraz siyasetine daha ziyade vüsat ve revaç vermiştir.

Meşrutiyetin ilânından harbi umumiye girdiğimiz tarihe kadar yedi sene zarfında (48 633 442) liralık uzun vadeli harici istikraz ve (8,5) sekiz buçuk milyon Hazine tahvilâtı ihraç ve dahil ve hariçteki müesseselerden (19 731 286) liralık uzun ve kısa vadeli avans muamelesi yapmıştır.

Yekûn (76 864 728) liraya baliğdir. Bunların miktarları ile karşılıklarını arz ediyorum:

1 - 1908 istikrazı (4 411 212) türk altını itibarî kıymet. Karşılığı: Rüsumat emaneti hâsılatı umumiyesinden ve idaresi Düyunu umumiye muhavvel kilometre teminatı, aşar lâsılat fazlaları.

2 - 1909 istikrazı (7 000 004) itibarî kıymet türk altını. Karşılığı: Kısmen Sivas, Konya, Kastamonu, Adana vilâyetleri aşarlarından ve Kalecik kazası aşarından, Halep vilâyeti ağnam fazlalarından.

3 - 1911 istikrazı iki tertip (11 000 000) itibarî kıymet türk altını. Karşılığı: İstanbul vilâyeti gümrükler hâsılatından senede (550 000) altın.

4 - 1914 istikrazı (22 000 000) itibarî kıymet türk altını. Karşılığı: 1914 senesine kadar ak tedilmiş bileümle istikrazların karşılıkları olan varidatın mukaveleleri mucibince kendi tertipleri ayrıldıktan sonra artacak mebalığden ve aşar üzerine mevzu hissesi iane (İptidâî mektepleri için zammedilmiş idarei hususiyelere ait hissedir) hissei ianenin düyunu umumiye tahsisinden ve reji şirketinin Maliyeye ait temettü hissesinden reji avansları karşılığı tefrik olunduktan sonra kalacak bakiyelerden.

5 - Hudeyde - Sana demiryolu istikrazı (1 000 000) itibarî kıymet. Karşılığı: Hudeyde ve Cidde gümrükleri hâsılatı.

6 - Havuzlar ve doklar istikrazı (1 210 000) itibarî kıymet. Karşılığı: Sivas vilâyeti aşarından.

7 - 1908 Bandırma - Soma hattı istikrazı (1 712 304) itibarî kıymet. Karşılığı: İzmir - Kasaba demiryolları hâsılatından Hükûmet hisseleri ve demiryolları işletme kilometre teminatı karşılıklarından artacak miktarlardır.

8 - Hazine tahvilleri:

1) % 6 faizli tahvilât (3 000 000),

2) % 5 faizli tahvilât (5 500 000).

Karşılıkları vasıtasız diğer vergilerden Maliyeye ödenecektir. Bu tahvillerin beş buçuk milyonluğu Alman bangerleri ve üç milyonluğu da Periy bankası % vasatı 80 - 85 hesabı ile satın almışlardır. Bunlardan başka Balkan harbi nihayetlerinde dahilinde de iki buçuk milyon liralık ayrıca Hazine tahvili satılmıştır. Bu son kısım yukarıki yekûna dahil değildir.

Meşrutiyet devrinde uzun ve kısa vadeler ile alınmış avanslar ve karşılıkları şunlardır:

1 - Bank dö Fransez 1911, 1912, 1913 senelerinde üç defada (1 300 000) türk lirası. Karşılığı: Trabzon vilâyeti gümrükleri.

2 - Bağdat demiryolu şirketinden 1913 te (510 059) türk lirası. Karşılığı: Düyunu umumiye fazlalarından ve hattın Hükûmet hissesinden evvelki taahhütlerinden kalacak kısımlardan ve sair mahsubattan.

3 - Türkiye Millî ve Selânik bankalarından 1912 de (1 650 000) türk lirası. Karşılığı: Edirne, Selânik, Aydın, Hüdavendigâr, Beyrut vilâyetleri gümrükleri hâsılatından evvelce Düyunu umumiye mürettep miktardan artacak bakiyeler.

4 - Türkiye millî bankasından 1911 de (2 054 860) Reşadiye zırlısı için. Karşılığı: Hazinece varidatı umumiyeden ve Donanma cemiyeti hasılatından ödenmek üzere.

5 - Selânik bankasından 1914 te (60 000) lira. Karşılığı Hazine tahvili rehin etmek mukabilinde.

6 - Osmanlı bankasından 1912, 1913, 1914 senelerinde meşrut hesabı cari haricinde olarak altı defada 5 622 200 Türk altını. Karşılığı Düyunu umumiye eibayet edilmekte olan ağnam ve aşar fazlalarından ve tütün öşrü ile Bağdat, İskenderun, Haydarpaşa da dahil olduğu halde gümrük varidatından bu tarihe kadar Düyunu umumiye muhassas mürettep mebalığın temininden sonra kalacak miktar ve harp vergisinden Hazineye ait kısım ve Sivas aşarından Düyunu umumiye mürettep kısım-

dan kalacak miktar ve Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Şam, Musul, Karesi, Bolu, İfûda-
vendigâr, Erzurum vilâyetleri ağnamından,

7 - Tütün reji şirketinden iki senede ve beş defada 1 860 000 Türk altını.

Karşılığı reji şirketinin temettüünden Hazine hissesi ile İzmir aşarından bu tarihe kadar Düyunu
umumiyeeye gösterilmiş karşılıklardan bakiye kalacak kısım.

8 - Anadolu demiryolu şirketinden 1914 te (200 000) altın. Karşılığı gümrükler hasılatı umumi-
yesinden.

9 - Düyunu umumiye meclisinden 1913 ve 1914 senelerinde 15 defada 2 951 167 lira.

Karşılığı gümrük resmi munzammi Düyunu umumiyeeye mevdu müteferrika aşarının hissei iane-
leri; Aydın, Hüdavendigâr ağnam bakiyesi, Sivas aşar bakiyesi, kısmen de evvelki istikrazlardan sa-
tılamayıp Hazinede kalan tahvillerin terhini vesair karşılıkların fazlaları.

10 - Doviçe banktan 1911 - 1912 senelerinde iki defada 3 003 000 lira. Karşılığı kısmen gümrük-
ler varidatından evvelki karşılıklar temin edildikten sonra bakiyesi de bir sene sonra tatad edilecek
olan ağnam hasılatından Hazine tahvili rehin mukabilinde.

11 - Fenerler idaresinden 1913 senesinde 500 000 altın. Karşılığı fenerler idaresi hasılatından Hü-
kûmet hissesi.

Bu hisse 16 da yedisi Hükûmete ait olduğundan bu hisse fenerler avanslarının yalnız faizlerine
kifayet etmediği ve resûlmali imha için karşılık kalmadığı hesaben anlaşıldığı halde fenerler işletme
imtiyazının bu avanslar Hükûmet hisselerile itfa edilinceye kadar (iki ebediyet ifade eder) temdit
edildiği bu mukavelede münderiçtir. Mukaveleyi Meclis encümenleri senelerce tetkik etmediğinden
tasdiksiz kalmıştır.

Bu suretle meşrutiyetin 7 senelik istikraz işleri 76 milyon 864 bin küsur liraya baliğ olmuştur.

Avansların bir kısmı uzun vadeli istikrazlar ile kapatılmışsa da bir kısmı kendi karşılıklarile de-
vam ederek, Cümhuriyet idaresine devredilmiştir. Bu avansların alınmasına başlıca sebep istikraz kar-
şılıkları geniş miyasta Düyunu umumiye idaresine tahsis edildiğinden sene nihayetinde karşılık
fazlalarını istirdada kadar tahammül edilemeyerek daha evvel yüksek faizlerle Devlete ait parayı
avans şeklinde alarak sene nihayetinde mahsup edilen Düyunu umumiye avansları bu mahiyettedir.
Diğeri kısa vadeli istikrazdır.

Gerek Abdülhamit ve gerek meşrutiyet istikrazları % 70 ten başlayarak % 85 e kadar muhtelif
kıymetlerle ihraç edildiği, komusyon, tabii ücreti, acıyo ve sair masraflar da nazarı dikkate alınırsa
bu iki devrin yaptığı istikrazların hasılı % 30 noksanile hesap edilebilir.

Bazı mukavelelerde istikraz hâsılından eşya mubayaa etmek ve o memleketin fabrikalarına si-
parişler vermek ve istikraz dahilinde yapılacak bir iş için ise o işi behomehal toptan ve götürü bir
bedel mukabilinde parayı ikraz eden memleketin taahhütlerine vermek şartları vardır.

Yine bir kısım istikrazlar da imtiyazlı şirketlerin haksız taleplerini lehlerine olarak kabul ederek
hemen halletmek veya yeniden imtiyaz vermek veyahut mevcut imtiyazları lehlerine olarak geniş-
lettirmek, tarifelerini arttırmak, kayıt ve şartlarına ve teati edilen mektuplara ve karara istikraz
mukavelelerinde çokça tesadüf edilir.

Bu devreye ait olan mülâhazama şu iki noktayı da ilâve etmekte faide görürüm. 1914 istikrazın-
dan harbi umuminin zuhuru üzerine Paris müessesatı maliyesinden henüz almamayan bakiyelerin
araştırılması,

Harbi umumî içinde Bağdat inşaat şirketine Toros kısmının tesrii inşası için maliyeden
verilen 3 000 000 liralık avans hesabı.

Gerek Berlin muahedesi ile ve gerek Balkan harbinden sonra Londra muahedesi ile başka
memleketlere tefrik edilen Düyunu umumiye mürettebat hisselerini tamam vermediklerinden bi-
zim vergi membalarımızın ödemiş olduğu mebalığı de alâkadar Devletlerden istemek icap eder.
Bunları imkân ve zamanla araştırmak maliye ve hariciyemizin işidir.

Dördüncü devre

Harbi umumiye dahil olduktan, Mondros mütarekesine kadar yapılan muameleler ile Cümhuriyet

idaresinin İstanbulla hâkim olduğu güne kadar İstanbul idaresinin marifetleri:

1 - 1915 senesinde Avusturya - Macaristan bankalarının verdiği avans 5 milyon altın, harp içerisinde Almanların harp masrafına ve bilhassa Irak, Filistin cephelerine yardım olarak verdiği altınlar muahedeler ile ibra edildiğinden bunlardan fazla bahsetmeyeceğim.

1 - Dahilî muameleler ve neticeleri:

1 - 1914 - 1917 senelerinde muhtelif tertipler ile çıkarılmış evrakı naktiye 158 milyon.

Bu evrakı naktiye harp masrafı için müttefiklerden bir yardım taahhüdü almaksızın harbe girildiği için kâğıt çıkarmak zarureti dolayısıyla Almanlar ile aktedilen malî mukavelelere göre birinci tertibin karşılığı olan 5 milyon altın sulhun aktinden altı ay sonra bu evrakı naktiye hâmilleri ile mübadele etmek üzere İstanbulda Düyunu umumiye idaresine teslim edilmiş diğer tertiplerin karşılığı da sulhun aktinden sonra muhtelif tarihlerde bedeli ödenmek üzere Alman hazine tahvilâtı yine Düyunu umumiye emrine verilmişti. Neticede gerek bu altınların ve gerek Alman hazine tahvillerinin mukabilini uzun vadeli istikraza kalbederek Türklerin bunları asırlarca ödemesi mukadderdi. Versay muahedesi Almanları bu taahhütlerinden ibra ve hazine tahvillerini hükümsüz bırakmıştır. İstanbulun işgalinde muhasım Devletler Düyunu umumiyede Türk evrakı naktiyesi birinci tertibi hâmillerinin hesabına emanet bulunan altınları Londraya nakletmiş ve Düyunu umumiye de bu işe seyirci kalmıştır. Bu suretle evrakı naktiye karşılıksız olarak yalnız Türklerin omuzlarında bırakıldı.

2 - Harbi umuminin üçüncü muamelesi vatandaşlardan aldığı tekâlifi harbiye, vesaiti nakliye, aşar, işe emsalleri ve taahhüdât bedelleriyle maaş, masraf terakümleri bu meblâğ mülga Maliye nezaretinin hesabına göre (45 milyon) lirayı mütecevizdi. Bu hesabı Ankara idareleri 1336 senesinden itibaren ashabı istihkakının veya köylerinin vergi borçlarına mahsup suretile ve sonra da mahsubu umumî kanunile geniş mikyasta mahsup yaparak kalan cüzî bakıyeyi de tasfiyei düyun tahviline raptederek mehmaemken vatandaşların matluplarına cevap vermiştir.

3 - Dördüncü muamelesi (18 000 000) luk istikrazı dahilî aktetmiş, bundan yalnız bir buçuk senelik faizini vermiş, resûlnal ile diğer faizlerini olduğu gibi bırakmıştır. Bu istikrazın faizi altın ve karşılığı da ağnam hasılatından Hazineye kalan kısımdan olacaktır.

4 - Damadın Düyunu umumiyeden aldığı avans takriben (2) milyon lira, bu para ile kuvayi inzibatiye teşkil edeceğinden işgal kumandanlarının muvafakat ve yardımlarile almış. Karşılığı, askerî demiryolları, ambarları da dahil olmak üzere İstanbuldaki ambarlarda Devlet malı olan eşyanın satış muamelâtı.

Satılmış ve para verilmiştir.

5 - Osmanlı bankasından meşrut hesabı cariden başka iki defa da (2,5) milyon liralık avans.

Bunların karşılığı kısmen satılacak eşya bedelinden ve mühim kısmı da istikrazı dahilî kuponları için bırakılmış olan altınları rehin vermek suretile.

6 - İstikrazı dahilî kuponları bedeli için Osmanlı bankasına bırakılmış olan (460) bin altından (80) bin altının rehin fazlası addedilerek işgal kumandanlarının talebi ve düyunu umumiyenin delâletile satılarak tutarı damat Hükûmetine verilmiştir.

Kalan (380) bin altını elden çıkarmamak için Ankara Hükûmeti İstanbulda vaziyet etmeden evvel rehin bedellerini vererek altınları bedel mukabilinde almış ve Ankaraya hafiyen nakletmiştir.

7 - Damat Feridin İstanbulda bulunan Ziraat bankası merkez veznesinden aldığı (1 500 000) lira.

Karşılığı yoktur ve İstanbul idaresi bu paradan birini vermemiştir. Bu dahilî muamelelerin yekûnu Alman ve Avusturyalılardan alınan altınlar hariç olmak üzere (227 000 000) liradır. Satılan altın bedelleri hariçtir.

İstiklâl muharebeleri büyük zaferle bittiği zaman Büyük Gazinin yeni kuracağı Türkiye düyunu umumiyeye cephesinden şimdiye kadar izah eylediğim bulaşıklığın içinde idi. Haricî borçlardan o tarihe kadar ödenmiş olanlardan gayri, Mısır vergisile alınmış paralar da yine dışarda

olmak üzere (161 303 833) lira baş paradan müterakim faizlerden ibaret düyunu umumiye işle karşılaştı.

Son altın bütçe olan 1330 (1914) senesi düyunu umumiye bütçesindeki bir senelik mürettebat faiz ve amortismanlarla idare masrafları (11 400 000) altındır. Bu sene Devletin umum varidatı 32 milyon altı yüz bin altındır.

Sulh kongresinin halledeceği bin bir işler arasında bir de bu dev cüsse düyunu umumiye işleri mevcuttu. Bu meselenin üç büyük yüzü vardır:

1 - Borcun aslı ve nasıl taksim edileceği,

2 - Düyunu umumiye müessesesi ve onun haiz olduğu imtiyazlarla hâmiller emrine bu idareye terk veya tahsisen tevdi edilmiş vergi ve resim membaları (Bunları, hariç rehinler, kelimesile ifade ediyorlardı),

3 - Üçüncüsü de senelik mürettebatın hangi cins para ile hesap olunacağı meselesi, diğer bir ifade ile kuponlar meselesi idi.

Uzun muharebelerde gençliğini şehit vermiş bir millet, istilâlar altında mamureleri harap olmuş bir vatan için bundan daha fena bir miras tasavvur olunur mu?

İşte Cümhuriyet bu berbat mirası ister istemez eline alarak halletmek çarelerini aradı.

Düyunu umumiye imtiyazlarına dokunmak Türkiye için harabiyi mucip olacağını söyleyenler de eksik değildi.

Fakat o Büyük Gazinin sağdığı istiklâl nürundan istidatları derecesinde hisse alanlar yine en başta o Büyük Mürşit olduğu halde bu muğlâk ve çetin meselenin dahi diğer işler gibi hallini mukaddes emel addettiler. Senelere çalıştılar. Uğraştılar, bu günkü hale getirdiler.

Nasıl hallettiler?

1 - Birinci mesele, düyunu umumiyenin taksimi:

Bu taksim işi Berlin muahedesiyle balkan harbi üzerine Londra muahedelerinde Türkiyeden ayrılmış yerler için İmparatorluk borçlarına isabet eden senelik mürettebattan hisse tefriki şeklinde oldu. Çünkü bu taksim şeklinde borçlu olan Türk devletinin resülmale ait tahvili hâmilin yedinde kalacağından senelik mürettebattan hisse ayrılan diğer devlet hissesini vermediği takdirde Türk hazinesi hatta hazineye sormaksızın Düyunu umumiye müessesesi kendisine mevdu Türk vergi membalarından bunları da ödemekte devam ediyordu.

Genç Türkiye idaresi mazinin düştüğü hatalara düşmedi. Borcun aslının yani resülmalin taksimi için hisse ayrılan diğer devletlere isabet edecek miktar için Türkiyenin sureti katiyede ve mutlakada ibrasını istedi.

Bu tabii talebin gayesini sezen Düyunu umumiye müessesesi küreiarz yerinden kopmuş gibi vaveylâ kopardı. Hariçte ve dahilde dedikodular başladı. Bu nevi sermaye fennen kabili taksim değildi; deyenler oldu.

Bin bir müşkülât içerisinde kabili taksim olsa bile Türkiyeye mahsus yeni tahviller ile mübadele masrafları sekiz on milyon lira olacağını ve buna ne lüzum olduğunu iddia edenler de bulundu. Bunlara rağmen salâhiyetli makamat sermayenin taksiminde ısrar etti.

Sarsılmaz kaya gibi metin olan başmurahtığımız İsmet Paşa Hazretleri bu talebini ısrarla tekrarladı. Muvaffak oldu (Alkışlar). Resülmal şu suretle taksim edildi:

Mısır Zeylâ' vergisi karşılığile aktedilmiş istikrazlar tamamen Mısır hissesine tefrik edildikten sonra bakiye kalan baş para ve faiz (161,5) milyon lira muharebelerin başladığı bir evvelki sene varidatına göre hisseler tefrik edildi. Taksim tarihine kadar teraküm etmiş faizler de nazarı dikkate alındı. Bu suretle - faizler de dahil - (107) milyon lira Türkiye Cümhuriyetine ve (54,5) milyon lira da Balkan devletleriyle Suriye, Irak, Arabistan devletlerine ayrıldı. Türkiye hissesi diğerlerine nisbeten çok görülürse de bunun sebebi yine idarei sabıkadır. Çünkü vergileri sakın ve muti olan Anadolu halkının üzerine yüklenmesinden dolayı ayrılmış olan memleketler az vergi verdikleri için borçtan da az hisse isabet eylemiş oldu.

Yine tekrar ediyorum; Berlin muahedesinde ve Balkan harbinden sonra olduğu gibi Lozanda da yalnız senelik mürettebatın tefrikile iktifa edilmiş olsaydı bu gün Türk vergi mükellefleri aleyhine

Mısır vergisi istikrazları da dahil olmak üzere (161,5) küsur milyon borç senedi cenebilerin elinde mahfuz bulunacağından şimdiki mesut neticeler daha çok müşkül ve belki de daha ağır olacaktır.

İkinci mühim mesele. Düyunu umumiye müessesesinin haiz olduğu imtiyazat adedi sayılamayacak kadar çok olan mukavelenameler terk veya tahsisen tevdi edilmiş olan karşılıklar, bunun en mühimmi muharrem kararnameyi meseleleri.

Ankara idaresi kendi emrinde bulunan vilâyetlerdeki Düyunu umumiye teşkilâtını bir müdürü umumî ile Maliye vekâletine raptederek bütün hasılatını eline almak suretile kısmen emri vaki ihdas eylemişti. Düyunu umumiye meclisi bunu geçici zaunetmekle beraber müteaddit protestolar etmekten de geri durmadı.

Gerek Muharrem kararnameyi ve gerek diğer mukavelenamelerin mahfuziyeti hakkında Lozan muahedesine bir şey dercedilmemesine çok dikkat edildiğinden bu mühim mesele hâmiller ile Türkiye arasında muallal bir vaziyette kalmış olması temin edilmişti.

Cumhuriyet Hükûmeti her sene emri vakileri biraz daha tevsi ederek bir kaç sene içerisinde Düyunu umumiyenin elinde ve emrinde hiç bir varidat bırakmadı. 1928 itilâfnamesi de bu mukavemat ve imtiyazatı hukukan iptal etmiş oldu.

Üçüncü cephesi:

Kuponlar meselesi

Türkiyeye ayrılmış olan (107) milyon liranın hangi para ile hesap edileceği meselesi idi ki, buna kuponlar meselesi deniliyordu.

Türkiye bunun Türk evrakı naktiyesile hesap edilmesini istiyor, alacaklılar namına hareket edenler de o zaman altın veya altına yakın olan İngiliz lirasile hesap edilmesinde ısrar ediyorlardı. Lozan müzakeratının başladığı günden son dakikasına kadar en çetin müzakere ve münakaşalar bu mesele etrafında oldu.

Nihayet müzakereyi bitirebilmek için o zaman on altısı bir Türk evrakı naktiyesi olan Fransız frangı ile hesap edilmesine temayül eylediğimizi şimdi arz edebilirim. Bunun tutarı senede dokuz, on milyon Türk evrakı naktiyesi idi. Alâkadarlar asla yanaşmadılar.

Nihayet tarafeyn anlaşmak üzere mesele müzakere harici bırakıldı.

Hemen arz edebilirim ki faiz nisbeti ne olursa olsun, şimdi kabul edilen senelik mürettebat (700) bin altın o zaman isteyipte kabul ettiremediğimiz frank hesabından daha çok aşağıdır.

Bu meseleyi altın veya İngiliz lirası hesabından çıkarmak için idaresi Düyunu umumiye haricinde kalan bazı muameleler üzerinde fırsat düştükçe emri vakiler ihdas etmekten geri kalmadı.

Mesele Tütün reji şirketi avansları faiz ve amortismanları için İstanbulla hâkim olmadan evvel İngiliz lirası hesabı ile tevzi edilmiş üç senelik mürettebatın Ankara itilâfnamesi mucibince hesabı frank esasına tebdil edilerek tevzi edilmiş olan para farkını işleyecek seneler faiz ve amortismanlarına mahsup edilmişti.

Yine bu cümleden olarak:

Tevziine Osmanlı bankasının mutavassıt bulduğu bir kısım istikrazların 1914 senesinden beri mütedahil kupon ve tahvil bedellerine banka emrinde bulunan mebalığın tevziinde Fransız frangile hesap edilmesi ve atıyen bu hâmillerin bu hesap için hiç bir fark iddia etmeyeceklerinin taahhüt ettirildikten sonra tevzi edilmesi hususundaki ısrarlarımız muvacehesinde istediğimiz taahhüdü mübeyyin üç kıta itilâfname Banka umum müdürlüğünün 10 Temmuz 1339 tarihli tezkeresile Hazineye gönderilmişti.

Fakat Düyunu umumiye müessesesi bu kabül muamelelere asla yaklaşmadı. O mütemadiyen haricte, dahilde güvürlü çrkardı.

Düyunu umumiye müessesesinin imtiyazlarına güvencere yaptığı muamelelerden bir iki misal zikretmekle memleketimiz için bu müessesenin nasıl hareket ettiğini efkârı umumiyenin takdirine bırakmış olacağım.

1337 senesine ait olmak üzere Düyunu umumiye meclisinin o zaman neşreylediği senelik ra-

porda ellerinde kalan İstanbul ve civarından Düyunu umumiye idaresince cibayet edilen (12) milyon küsur lira varidata mukabil (3) milyon yüz küsur bin liralık masraf yaptıklarını ve bu da varidatın % 25 nisbetinde olduğunu neşrediyorlardı.

Halbuki bu varidattan (6 803 000) küsur lirayı gümrük resmi munzamlarile tütün reji şirketi varidatından ve tütün aşarından ve tımbeki resmi olarak diğer teşekküllerin yani rüsumat idareleriyle reji şirketinin toplayarak nakten Düyunu umumiye teslim eyledikleri meblâğ için Düyunu umumiye hiç bir masraf ihtiyar etmediğine ve bakıye kalan (5 300 000) küsur liranın da mühim kısmı damga hâsılatı olup bu da yalnız % 5 beyiye ücretile kolayca elde edilir para olduğu nazarı dikkate alınrsa, Düyunu umumiyenin masrafı, topladığı paranın % 65 ni tecavüz etmektedir.

Türkiyeden topladığı paraları cenabi parasına tahvil etmek suretile her sene İstanbul borsası kambiyo fiyatının en yükseği üzerinden bir senelik muamele hesap bulunduğu cetvellerinin tetkikinden anlaşılıyor. Acaba bu azım meblâğ senenin bir gününde ve fiatların en yüksek bulunduğu günlere mi tesadüf etmiştir, bu maddeten mümkün müdür?

Harbi umumî senelerinde Düyunu umumiye kasalarında toplanmış olan paraları Versay muahedesi aktolunduktan, Almanyanın talii ve markın mukadderatı anlaşıldıktan sonra (150) milyonluk mark satın alarak Alman bankalarında depo etmek suretile az bir zaman sonra mark kıymeti sıfıra düşmesinden Düyunu umumiye müessesesi hem müvekkilleri olan hâmillere ve hem de Türklere hizmet mi etti, yoksa vazife mi yaptı?

Hatta bu (150 000 000) milyon mark henüz kıymetini muhafaza ederken tevdiatta bu parayı kullanmayıp o devrede üç sene zarfında İstanbul piyasasından (3) milyon İngiliz ve (54,5) elli dört buçuk milyon frank mübayaa etmeleri türk piyasasına kasıt değil midir? Bizim vergi ve resimlerimizden topladığı paralardan ve henüz hâmillere tevzi etmeden evvel İstanbul işgal kuvvetleri kumandanlığı emrine % 2 faizle bir defada (7) milyon, ikinci defada (3) milyon türk lirası ikraz ettirmek salâhiyetini nereden almıştır, Türk Hükûmetinden mi yahut adedi (250 000) ni tecavüz eden ve bütün Avrupaya yayılmış olan hâmillerden mi müsaade almıştır?...

Bu misaller sayılamayacak kadar çoktur.

Esasa avdet ediyorum;

1928 mukavelesi yapılmazdan evvel bize ayrılmış olan borç müterakim faizlerle beraber (107) milyonu teavüz ediyordu.

Esas istikraz mukavelelerine göre, muharrem kararnamesine göre, senelik mürettebat Düyunu umumiye maaş ve masrafları hariç olarak (5 300 000) lirayı geçiyordu. Bu esasa göre 86 sene müddetle ve (210 221 000) lira ödemek üzere tedricen azalmak suretile borç kapanmış olacaktı.

1928 mukavelesi ilk senelerde (2) milyon mürettebattan başlayarak tedricen yükselmek suretile en çok (3,5) milyona balığ oluyor ve itfa edilen miktarlarına göre azalmağa başlıyordu, bu mukaveleye göre de takriben (120 000 000) altın ödemiş olacaktır.

Müzakere edilmekte olan yeni mukaveleye göre senelik mürettebat (700 000) altın hesabı ve azamî elli senede hesaben en çok (35 000 000) altındır. Bundan evvelce verilipte henüz tenzil edilmeyen takriben yarım milyon altın çıkarıldığı halde memleket (34,5) milyon verecektir. Bu dahi katî değildir. Kambiyo farkları, baş para amortismanlara tahsis edileceğinden elli seneden daha çok evvel borç hitam bulacağı ve bu suretle bir sülüsün kazanılmak ihtimali mevcut bulunduğunu kaydedirim.

1928 mukavelesi iki mühim netice ifade eder:

Biri, emri vaki haline gelen Düyunu umumiye müessesesile, vergi ve resmi muayyenlerin Hazineye intikalini hukukan da tesbit ederek Düyunu umumiye müessesesinin ebediyen defnedilmiş olması,

Diğeri de borç miktarını vesatî hesapla yarıya indirmesidir.

Hakikatte bizim idealist Fırka ve Hükûmetimiz için de bir konak başı olmuştur. Bu konak başından sonra ikinci müzakere Hükûmet reisimiz bizzat düşünmek ve açmak ıstırarında kalmış ve bunu çok büyük muvaffakiyetle idare etmişlerdir.

Tafsilâtını evvelce salâhiyetli zevat defatla izah ettiler. Burada en çok alacaklılarımız olan kadîm Fransız dostlarımızın da gösterdikleri hüsnü niyet ve samimiyeti kaydetmek isterim.

Yukarıda işaret ettiğim umumî harbin dahili borçlarına gelince: (18) milyon dahili istikrazı vaktinden evvel tam faizi ile başabaş ödedik. Hazine, alacaklılarına da nakit gibi kabul etmekle bu gün piyasada takriben iki milyon kadarı kalmıştır. Ziraat bankasına ve diğer müessesata olan muhtelif borçları tamamen vermiş bulunuyoruz.

Halk ile olan intizamsız borçlardan tekâlifî harbiye, vasaiti nakliye, işe, maaş masrafından takriben (45) milyon liralık eski idare borçlarını tasfiye ederek tediye ve mahsup ve nihayet (1,5) milyonluk tasfiyei düyun tahvili vermekle bitirdik.

Karşılıksız aldığımız evrakı naktiyeyi de tedricî dahi olsa sağlam esaslara bağlayacak tedbirleri ve teşkilâtı yaptık.

Büyük Reisimiz ve Gazimizin kurduğu Cümhuriyet Halk Fırkası ve Meclisi ve Hükûmeti açık alınımızla ve iftiharımızla millete ve tarihe diyebiliriz ki, çok fena mirasları dahilinde ve haricte tamamen hallettik ve azamî menfaatinizi de temine muvaffak olduk. Bütün varidat membalarmız hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmayarak elinize ve emrinize hazırdır.

Borç işlerinde hiç bir imtiyaz kalmamıştır.

Alacaklılar, yalnız (8) milyon altını sizin mert sözünüze ve dürüst harekâtımıza bıraktılar.

Vatan sağ olsun, bunu da ödemeğe çalışacağız (Alkışlar).

İsmet Paşa Hükûmetine ve Adliye vekili Saracoğlu Şükrü Beyefendiye beyanı takdirat olunduğu hakkında

(Resmî Gazete ile neşir ve ilân : 31/V/1933 - Sayı : 2415)

No.

764

Borçlar işindeki yüksek faaliyetleriyle Türk milleti ve Türk memleketi faydasına büyük hizmet görmeğe muvaffak olan Muhterem İsmet Paşa Hükûmetine ve onu bu meselede muvaffakiyetle temsil eden Adliye vekili Saracoğlu Şükrü Beyefendiye Büyük Millet Meclisinin takdirlerini izhar etmesi takarrür etmiştir (*Cilt 15 - Sayfa 400*).

28 mayıs 1933